

Izražanje čustva žalosti v sodobnih slikanicah

Mateja Pezdirc Bartol

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana
mateja.pezdircbartol@ff.uni-lj.si

Slikanica je prva knjiga, s katero se srečajo otroci, zato ima izjemno kompleksen vpliv na njihovo estetsko doživljanje, pa tudi na njihov jezikovni, spoznavni, gibalni in čustveni razvoj. Slikanice ponujajo močno orodje za razumevanje lastnih in tujih čustev in so tako pomemben dejavnik pri usvajanju čustvene pismenosti. V prispevku se bom osredotočila na primarno in univerzalno čustvo žalosti, pri čemer me bo zanimalo, kako je žalost izražena skozi interakcijo verbalne in vizualne komunikacije. Analiza izbranih slikanic s tematiko žalosti je pokazala, da jih lahko razdelimo v tri skupine: prve so namenjene otrokom in staršem, ki se soočajo z izgubo bližnjega, druge so namenjene otrokom v predbralnem in začetnem bralnem obdobju in so usmerjene v prepoznavanje in izražanje čustev, tretje pa prinašajo različne odtenke čustvenih stanj, njihovo vizualno branje pa je izrazito odprto in omogoča številne interpretacije, zato presegajo običajnega otroškega naslovnika in so namenjene bralcem vseh starosti.

Ključne besede: otroška književnost / slikanice / ilustracije / čustva / žalost / čustvena pismenost / kognitivna literarna veda

Izhodišče za pričujoči prispevek je bil članek »Nenehen pritisk popolnosti, ki veje z družbenih omrežij«, objavljen v časniku *Delo* 23. junija 2023, v katerem so navajali rezultate evropske raziskave o uporabi družbenih omrežij med mladimi.¹ V njem je bilo navedeno, da so mladi zapustili tradicionalne družbene medije, kot sta facebook in twitter, in se odločili za tiktok zaradi njegovih pozitivnejših vsebin (Dunne 19). V nadaljevanju se raziskovalci sprašujejo, ali lahko prevelika količina dobrih vibracij in motivacijskih sporočil mladim povzroči tudi težave. Paolo Gerbaudo, ki vodi projekt, si prizadeva bolje razumeti, kako na duševno zdravje mladih vpliva »strupena pozitivnost« te platforme; gre namreč za nenehen pritisk, da morajo biti srečni in deliti le pozitivne vidike življenja (Dunne 19). Danes živimo v družbi, ki proizvaja

¹ Razprava je nastala v sklopu raziskovalnega programa Medkulturne literarnovedne študije (P6-0265), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

vedno več nesrečnih posameznikov, a hkrati je žalost vedno bolj nezaželena in družbeno nesprejemljiva. Prav zato bo imela v pričujočem članku osrednje mesto, saj sodi med primarna in univerzalna čustva. Opredeljujemo jo kot čustvo z negativno vrednostno valenco. Žalost običajno občutimo takrat, kadar želenega cilja ne moremo doseči ali pa ga ne moremo obdržati. Doživljamo jo vsi, ne glede na starost, spol, izobrazbo, socialno-ekonomski status, etnično ali kulturno pripadnost (Kobal Grum 100).

Žalost se je v zgodovini različno umeščala v družbeni kontekst, od njenega povečevanja v času svetobolja v 19. stoletju do današnjega dne, ko smo žalost skorajda izobčili in pristajamo na vedno večji diktat pozitivnosti. Opazovala bom reprezentacije čustva žalosti v slikanicah, saj je slikanica prva knjiga, s katero se srečajo otroci, zato ima izjemno kompleksen vpliv na njihovo estetsko doživljanje kot tudi jezikovni, spoznavni, gibalni in čustveni razvoj. Slikanice ponujajo močno orodje za razumevanje lastnih in tujih čustev zlasti v predbralnem obdobju, ko imajo otroci še omejene sposobnosti povezovanja med doživljanjem čustva in njegovim jezikovnim označevalcem (Nikolajeva, »Emotions« 110). V prispevku me ne bodo zanimale slikanice na splošno in čustvena dimenzija njihove recepcije in doživljanja, temveč bom analizirala le tiste slikanice, kjer je čustvo žalosti tudi osrednja tema. Opazovala bom, kako je v njih čustvo žalosti izraženo prek interakcije verbalne in vizualne komunikacije, kakšen je njihov namen in kateri bralni skupini so primarno namenjene.

Čustva v psihologiji in literarni vedi

Darja Kobal Grum v monografiji *Vem, hočem, čutim: kognitivno-motivacijski vidiki čustev* navaja model Paula Ekmana, ki pozna šest univerzalnih čustev (presenečenje, sreča, jeza, strah, gnus in žalost), za katere je značilno obrazno izražanje; izražanje in prepoznavanje čustev sta po njegovem najpomembnejša dela nebesedne komunikacije (51–52). Posameznik izraža svoja čustva in je hkrati pozoren na čustva drugih oseb, na podlagi česar lahko uravnava svoje vedenje. Čustveni izrazi so odvisni od genetskih in kulturnih dejavnikov, so torej mešanica vrojenih in pridobljenih elementov. Posameznik se v procesu socializacije nauči, na kakšen način, kako intenzivno in v katerih situacijah je zaželeno izražati čustva. Čustva se mora človek naučiti poimenovati, da jih lahko osmisli in prepozna, kaj zares doživlja. Gre torej za usvajanje čustvene pismenosti, ki je podstat za razvoj čustvene inteligentnosti (60).

Prav zato psihologi danes govorijo o pojavu t. i. čustvenih možganov, ki študije o univerzalnih čustvih nadgrajujejo z nevropsihološkimi in kognitivno-psihološkimi spoznanji (49, 62). Sposobnost razumevanja in uravnavanja čustev je pomemben dejavnik vrstniških odnosov in njihovega splošnega prilagajanja (Kavčič in Fekonja 393). Že malčki večinoma pravilno prepoznajo veselje, medtem ko jezo, strah in žalost prepoznajo in poimenujejo otroci praviloma na začetku zgodnjega otroštva (401). Štiriletni otroci posamezniku najpogosteje pripišejo čustva veselja, če dobi tisto, kar želi, ali čustva žalosti, če mu to ne uspe, medtem ko sedemletni otroci posameznikovo doživljanje čustev bolj kot na doseganje določenega cilja vežejo tudi na skladnost vedenja s socialnimi in moralnimi pravili (403). Pridobivanje določene stopnje nadzora nad doživljanjem in izražanjem čustev v socialnih situacijah predstavlja eno izmed glavnih razvojnih nalog otroka v zgodnjem otroštvu, takrat tudi bistveno poraste sposobnost otrok, da svoja čustva uravnavajo sami, ne da bi se pri tem zanašali na druge osebe (404). Čustveno-socialni razvoj je tesno povezan z razvojem govora, ki kot gradnik bralne pismenosti obsega tudi uporabo izrazov za čustvena stanja, pri čemer razumevanje čustvenih izrazov predšolskim otrokom omogoča razmišljanje in pogovor o čustvih, ki jih doživljajo, in situacijah, ki so ta čustva izzvale (Bednjički Rošer 150).

Čeprav žalost razumemo kot negativno čustvo, sodobna psihološka spoznanja navajajo, da čustev ne delimo na dobra ali slaba, saj jih ne izbiramo zavestno, pojavijo se z nekim razlogom in ciljem, nam dajo neko informacijo o situaciji, v kateri smo se znašli. Dejstvo, da je žalost neprijetno čustvo, še ne pomeni, da ne smemo biti žalostni. Žalost nam pomaga soočiti se z izgubo in v nas sproži željo biti sam s sabo in z osebami, ki so nam v tolažbo (Menéndez Ponte 106).

Tudi v literarni vedi se ob tradicionalni analizi literarne recepcije (recepcijska estetika, teorija bralčevega odziva) vedno bolj uveljavlja kognitivna literarna veda, ki namenja več prostora raziskovanju čustev, saj je branje literarnih besedil vedno bolj prepoznano kot nujno za človekov kognitivni in afektivni razvoj. Marta Nussbaum tako zapiše, da pripovedna umetnost lahko preoblikuje našo psihoemocionalno konstitucijo, saj nam čustvena inteligenca pomaga krmariti med različnimi čustvenimi stanji, prav čustvena inteligenca pa pomeni sposobnost zavedanja svojih čustev in ustrezno ravnanje z njimi v smislu spodbujanja emocionalne in intelektualne rasti (Zupan Sosič 299–300). Književnost namreč omogoča bralcu razumevanje tuje izkušnje, možnost razpiranja drugemu in odprtost do drugega, kar imenujemo literarna empatija, danes je na tem področju najbolj raziskana pripovedna

empatija, s katero se je največ ukvarjala Suzanne Keen (Zupan Sosič 302–308; Žunkovič 111).

Za našo raziskavo pa so najbolj zanimive ugotovitve Marie Nikolajeve, objavljene v dveh odmevnih študijah »Picturebooks and Emotional Literacy« in »Emotions in Picturebooks«, iz katerih povzemam v nadaljevanju. Maria Nikolajeva opozarja, da se slikanice tradicionalno uporabljajo kot pomoč pri usvajanju bralne pismenosti in v zadnjem času vizualne pismenosti, medtem ko je bil dolgo povsem spregledan njihov pomen za otrokov čustveni razvoj. Empatijo opredeli kot eno najpomembnejših socialnih veščin, ki se pojavi pri otrokovih štirih letih in se razvija skozi celotno adolescenco. Majhni otroci imajo omejene življenjske izkušnje, zato zgodbe v slikanicah ustvarjajo situacije, v katerih simulirajo različna čustvena stanja, ki otrokom omogočajo razvoj socialnih veščin, ki jih uporabljajo v resničnem življenju (Nikolajeva, »Picturebooks« 250). Naši možgani se namreč odzovejo na podobe v slikanicah, kot bi bile resnične, saj so evolucijsko tako naučeni. Čeprav še nimamo zanesljivih empiričnih raziskav, študije iz kognitivne znanosti nakazujejo, da možganski hemisferi različno obdelujeta verbalne in vizualne informacije v slikanicah. Desna hemisfera je čustvena, medtem ko je leva racionalna, desna je konkretna, leva bolj abstraktna, desna vidi celoto v kontekstu, leva je pozorna na podrobnosti, desna raziskuje, leva kategorizira, leva kopiči znanje, desna pa ustvarja modrost (Nikolajeva, »Emotions« 111). Obe sta enako pomembni za naše dožemanje sveta, zato moramo njune poglede združiti. Ker se hemisferi različno hitro razvijata, pri malčkih in otrocih prevladuje desna hemisfera nad levo, kar deloma pojasni fascinacijo otrok nad vizualnim, prav tako njihovo sposobnost, da iz slik sklepajo na čustvena stanja izmišljenih likov in se nanje ustrezno odzivajo, in sicer z neverbalnimi znaki (111–112). Posledica je, da vse čustveno nabite besedne in vizualne informacije v slikanicah sprejemajo in procesirajo različni deli možganov in z različno hitrostjo. Zdi se, da so čustva prek vizualne stimulacije ne le hitrejša, temveč tudi močnejša kot prek verbalnega izražanja in bralce vabijo k čustvenemu sodelovanju z besedili. Vizualno zaznavanje je namreč evolucijsko prirojeno našim možganom, medtem ko je jezik, zlasti v pisni obliki, priučen. Zato so tudi otroci prej sposobni razumeti vidne podobe kot svoje odzive in občutke verbalno izraziti.

Kognitivna znanost tako ponuja nove načina razmišljanja o slikanicah kot učinkovitem orodju za povečanje čustvene inteligence mladih bralcev, pri čemer je za spodbujanje možganske dejavnosti še posebej učinkovita prav multimodalnost, saj beseda in slika nikoli ne ponujata povsem istih sporočil, lahko ustvarjata dvoumnosti, pri katerih se beseda

in slika ne podvajata, temveč tvorita kontrapunkt sporočil in ustvarjata presenečenja, s čimer možgane prisilita, da se bolj potrudijo pri osmiselitvi pripovedi. Nikolajeva opozori, da je zahodni šolski sistem usmerjen v obvladovanje besednega, pisnega jezika, torej prevlado verbalnega nad vizualnim, kar vodi do tega, da se otroci podredijo zahtevam leve hemisfere in izgubljajo svojo prirojeno sposobnost za sodelovanje s slikami; od tod poziv, da se vrnemo k modrostim desne hemisfere, ki prinaša bolj celosten in čustven pogled na svet (Nikolajeva, »Emotions« 116–117). Zato je zaželeno, da se tudi starejšim otrokom in mladostnikom omogoči branje multimodalnih besedil, kot so slikanice, stripi, risoromani ipd.

K definiciji pojma slikanica

Kot smo nakazali doslej, je temeljna značilnost slikanice, da je multimodalna oblika književnosti, saj nam je sporočilo posredovano skozi jezikovni in vizualni kod. Temelje teorije in tipologije slikanic je v slovenskem prostoru postavila Marjana Kobe; slikanico opredeli kot likovno-tekstovno celoto, v kateri sta slika in beseda neločljivo povezani in izražata skupno estetsko sporočilo (Kobe 33). Njeno opredelitev nadgrajujeta Dragica Haramija in Janja Batič v monografiji *Poetika slikanice*, kjer slikanico opredelita kot posebno obliko knjige, ki združuje besedilo in ilustracijo v enovito celoto (23–35); slikanica ima torej tri pomembne sestavine: besedilo, ilustracije in vsebinsko-oblikovni odnos med besedilom in ilustracijo. Ta odnos imenujeta interakcija, kajti besedilo vpliva na razbiranje pomena ilustracij in obratno, ilustracija spreminja ali dopolnjuje pomen besedila. Že omenjena Maria Nikolajeva pa poudarja, da edinstveni značaj slikanice kot umetnostne zvrsti izvira iz dejstva, da je pravzaprav kombinacija dveh ravnih komunikacije, verbalne in vizualne (Nikolajeva, »Verbalno« 5); v tem pogledu je slikanica sintetični medij, podobno kot gledališče ali film, kjer prejemnik celostni smisel doživi šele prek interakcije različnih komunikacijskih sredstev.

Slikanica je bila vedno odprta za različne literarne zvrsti in vrste, saj vsebuje poezijo, prozo in dramatiko, avtorska dela ali besedila iz zakladnice ljudskega slovstva. Zamejena je predvsem s svojim naslovnikom: kot posebna zvrst knjige namreč sledi razvojnim obdobjem otroka v razponu od zgodnjega predbralnega obdobja do zgodnjega šolskega obdobja (Kobe 29). Slikanica je torej namenjena predvsem otrokom v starosti od treh do devetih let, zato ima izjemno kompleksen vpliv

na njihovo estetsko doživljanje kot tudi jezikovni, spoznavni, gibalni in čustveni razvoj. Slikanica je namenjena skupnemu branju in ogledovanju slik, saj otrok te starosti sprva še ne zna samostojno brati; ker mu jo odkrivajo odrasli, je slikanica namenjena občinstvu več generacij (Nikolajeva, »Verbalno« 22).

Razvoj slovenskih in tujih slikanic zadnjih let vedno bolj navaja k redefiniciji pojma slikanica zlasti glede na naslovnika ter interakcije med verbalnim in vizualnim. Ker tu ni prostora za natančnejšo analizo, lahko te premike zgolj nakažem. V slikanicah je opaziti povečan delež vizualnega, včasih tudi na račun literarnega. Nastajajo tudi nebesedne slikanice oziroma likovne zgodbe; zanje so značilne avtorske, umetniške ilustracije, njihovo vizualno branje pa je izrazito odprto in omogoča številne interpretacije – v slovenskem prostoru so bila na primer deležna velike pozornosti dela *Deček in hiša* Maje Kastelic (2015), *Zgodba o sidru* Damijana Stepančiča (2010) in *Ferdo, veliki ptič* Andreje Peklar (2016). Nekatere novejšje slikanice presegajo svojo tradicionalno otroško publiko, saj postajajo medij, ki je po svoji idejni in estetski sporočilnosti namenjen mladim in odraslim bralcem, na primer *Punčka in velikan* Neli Kodrič-Filipič z ilustracijami Tomislava Torjanaca (2009), *Zdravljica* Franceta Prešerna z ilustracijami Damijana Stepančiča (2013) ali *Skodelica kave* Ivana Cankarja z ilustracijami Petra Škerla (2018). Na spreminjanje starostne meje je opozorila tudi Milena Mileva Blažič, sklicujoč se na monografijo Sandre Beckett *Crossover Picturebooks: A Genre for All Ages* – ta slikanico že definira kot odprt žanr oziroma vrsto knjig za vse naslovnike (Blažič 1511).

Analiza čustva žalosti v izbranih sodobnih slikanicah

Kot kažejo založniški podatki v Sloveniji, je slikanica po številu izdaj najpogostejša oblika mladinske književnosti. Pionirska – Center za mladinsko književnost in knjižničarstvo namreč že vse od leta 1998 pripravlja *Priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig*, ki z vsakoletnim zbiranjem založniških podatkov in vrednotenjem izdanih mladinskih del usmerja knjižničarje, vzgojitelje, učitelje, starše in ostale k branju in kupovanju kakovostnih knjig. Predmet moje raziskave je zamejen z letnico izida slikanic, in sicer gre za izdaje v slovenskem prostoru po letu 2000. Pri izboru sem upoštevala vidik kakovosti tako na ravni besedila kot ilustracij ter tematsko in idejno raznolikost, kot tudi kriterij, da je izražanje čustva žalosti osrednja tema. Upoštevala sem samo leposlovne slikanice, ne pa tudi informativnih oziroma poučnih knjig,

ki skušajo strokovna spoznanja o posameznih čustvih predstaviti prek zgodbe. V izbor sem vključila slikanice različnih nacionalnih književnosti (iz Slovenije, Nizozemske, Španije, Kanade in Avstralije), navajam tudi ilustratorje (če ni posebej zapisano, je avtor besedila tudi ilustrator). Opazovala sem, kako slikanice verbalno in vizualno izražajo žalost ter kako lahko otroku pomagajo prepoznati in izraziti to čustvo. Vseh naslovov slikanic ne naštevam, pri vsakem tipu predstavim značilne primere. Na podlagi analize izbranih slikanic sem skušala narediti klasifikacijo oziroma tipologijo slikanic, in sicer sem jih razdelila v tri skupine.

V prvo skupino uvrščam slikanice, ki govorijo o izgubi, smrti, nečem dokončnem, namenjene pa so otrokom in staršem, ki se soočajo z izgubo bližnjega. Takšen primer je *Luka izgubi očka* Darke Mazi z ilustracijami Marte Bartolj. Slikanica pripoveduje o sedemletnem dečku Luki, ki rad igra nogomet in košarko s prijatelji in svojim očkom. Ker je očka vedno bolj utrujen, gre v bolnišnico. Ko se očka končno vrne domov, je čisto spremenjen, ima raka, bolezen napreduje in se je ne da pozdraviti. Luka pa je vedno bolj žalosten in jezen, zdi se mu krivično, zato ima kup vprašanj. Slikanica je usmerjena v soočanje z boleznijo, smrtjo, žalostjo, odgovarja na otroška vprašanja in navaja različne strategije za spoprijemanje in reflektiranje čustvenih stanj; tako nudi podporo otrokom in staršem, vzpodbuja k pogovoru o življenju in smrti ter prikazuje različne faze žalovanja. Prav zato ima tudi terapevtski namen, saj želi opolnomočiti otroke in starše, pospremljena pa je tudi z uvodno besedo psihologinje. Spoznavna funkcija prevladuje nad estetsko, posledično je slikanica izrazito realistična, neposredna, informativna tako v besedi kot sliki. Ilustracije prikazujejo Luko kot veselega dečka, potem pa žalostnega, zaskrbljenega, prestrašenega, kar je vidno zlasti v drži telesa (sključenost) in mimiki obraza (odprte/priprte oči, navzdol obrnjene obrvi, solze), medtem ko je jeza prikazana metaforično, kot da okoli njegovega telesa gori. Ko deček iz škatle spominov vzame očetovo pismo, je ta ob njem simbolno narisana v črnobelem obrisu. Vezni listi imajo funkcijo foto-albuma, ilustracije v črno-beli tehniki prikazujejo Lukovo življenje z očkom in na koncu življenje brez njega.

Drugo skupino predstavljajo slikanice, ki imajo žalost izraženo že v naslovu, zgodba je predstavljena z živalskimi ali človeškimi liki, v središču pa je glavna oseba, ki je zaradi znanega ali neznanega razloga žalostna, ta žalost pa je začasna in hitro mine. Vse tri v nadaljevanju predstavljene slikanice so del širše serije slikanic z naslovno glavno osebo. Slikanice so glede na zahtevnost zgodbe in ilustracij namenjene otrokom v predbralnem in začetnem bralnem obdobju in tako otroke že v predšolskem obdobju seznanjajo s čustvenim opismenjevanjem.

Kako sta Bibi in Gusti preganjala žalost avtorice Ide Mlakar in ilustratorke Kristine Krhin je zgodba z živalskimi liki, naslovni literarni osebi Bibi in Gusti sta namreč pujska s človeškimi lastnostmi, ki delujeta ljubko, prisrčno, igrivo, kar izražajo ilustracije v pastelnih tonih. Čustvo žalosti je v slikanici izraženo tako verbalno kot vizualno na različne načine, kot kaže navedeni primer. Bibi je že petič kihnila, vse ji gre narobe, slabo se počuti, pravi, da je žalostna: »Najprej me je zaskalelo v smrčku, potem v očeh in naenkrat je bilo vse megleno in deževno. Pa temno in mrzlo tudi. Prav v srce me je zazeblo. Najbrž sem se 'prehladila v srce'.« Avtorica žalost po eni strani izraža s prisposodobami bolezni (izumi tudi novo besedno zvezo prehladiti se v srce), po drugi strani pa žalost primerja z vremenom (megleno, deževno, mrzlo). Počutje izražajo tudi ilustracije tako z mimiko obraza kot telesno držo (na primer aprilsko sivo nebo in Bibi sključena pod dežnikom), zlasti pa še pogled od blizu, ki nam približa čustvena stanja literarne osebe, tako je čez celo stran narisana Bibina glava, naslonjena na mizo s povešenimi ušesi, očmi in obrvmi. Zgodba poteka od neprijetnih, negativnih čustev k pozitivnim, oziroma od prehlada k ozdravitvi, zato Gusti želi pomagati: »Ampak če žalost takole pestuješ, bo zadremala in se ne bo hotela več premakniti.« Zato išče rešitev, naredi milne mehurčke, Bibi odpihne gromozanski mehurček, v katerem je čepela njena žalost. Slikanica spodbuja otroke k prepoznavanju in izražanju občutij, kaj je žalost, kako se kaže navzven, kako jo poimenujemo, pri čemer prinaša končno spoznanje, da žalost lahko premagamo, preženemo, če svoje občutke delimo z drugim.

Podobno zgodbo prinaša tudi slikanica *Žabec je žalosten* z Andersenovo nagrado nagrajenega nizozemskega pisatelja in ilustratorja Maxa Velthuijsa. Gre za klasično oblikovano slikanico, kjer je vsaka ilustracija samostojna slika, tekstovni in likovni delež pa si stran delita v predvidenem sorazmerju skozi celotno slikanico. Žabec se je nekega dne zbudil žalosten, kar na jok mu je šlo, ni vedel zakaj, ni se mogel nasmehniti, ni mogel biti vesel. Avtor uporablja različne besedne zveze za poimenovanje čustva žalosti, s katerimi ga skuša približati otrokom. Žabca skušajo prijatelji v nadaljevanju na različne načine razvedriti, uspe pa šele Podgani, ki zaigra na violino tako lepo melodijo, da žabec bruhne v jok, a na lepem se nasmehne in žalost ga je zapustila. Žalost je na ilustraciji izražena z držo telesa in pasivnimi položaji, npr. žabec sključen sedi in si z rokami podpira glavo, z mimiko obraza (zlasti zaprta in povešena usta); na koncu se žabec spet smeji in skače, kar kaže na pomembnost telesnega vidika izražanja čustev. Žabec prevzame držo otroka in tudi na vprašanje živalskih prijateljev, zakaj je bil prej žalosten, odgovori: »Ne vem [...]. Kar bil sem.« Podobno tudi otroci

ne znajo vedno navesti razlogov za določeno čustveno stanje. Tudi ta zgodba poteka od žalosti k veselju, od pasivnosti h gibanju, od biti sam k biti skupaj s prijatelji. Na ravni ilustracij pa ta prehod podpira tudi pas modre barve na zgornjem robu slike, ki ponazarja oblačno vreme, na koncu pa se razjasni in ostane samo še majhen oblak.

Jona je žalosten Juana Kruza Igerabide z ilustracijami Mikela Valverdeja je dvojezična slikanica, besedilo je v slovenščini in španščini, oblikovana pa v skladu s priporočili za bralce z disleksijo. Jona je deček, ki hodi s staršema po ulici, ju drži za roke, ker je vesel in razigran, skače, vleče, se ziba, oče pa izgubi ravnotežje in se udari v cestno svetilko. Joni se zdi situacija smešna, tudi mama se zasmehi, a oče je jezen. Z mamom se spreta, zato Jona postane žalosten. Avtor uporablja različne besedne zveze za izražanje dečkove stiske, npr. zvit v dve gubi, njegovo srce je povsem stisnjeno; ko začne jokati in poliže solzo, pa: »Žalost je sok srca in slana je.« Starša opazita dečkovo žalost, zato se nehata prepirati, opravičita se drug drugemu in vsi trije nadaljujejo pot. Jonovo srce se razširi in spet si želi skakati. Ilustracije ponekod od blizu prikazujejo svet iz perspektive dečka, zlasti njegovo razigranost in veselje; tudi tu je v ospredju telesni vidik izražanja čustev – ko s v dečku pojavi žalost, je ta izražena kot pasivnost telesa ter se zrcali na obrazu (solze, položaj oči, obraz brez ust), spreminja pa se tudi obraz staršev od jeze do prijaznosti in veselja, pri čemer sta starša nekoliko karikirana in humorno prikazana.

Za tretjo skupino slikanic je značilno, da žalost ni več neposredno poimenovana, pripoved je sporočilno odprtejša in prinaša različne odtene čustvenih stanj, od potrnosti, melanholije, žalosti, anksioznosti, depresije, pri čemer so občutja izražena metaforično tako v besedi kot sliki. Te slikanice presegajo klasičnega otroškega naslovnika in so namenjene tudi starejšim bralcem, omogočajo različne interpretacije, ilustracije pa so vizualno zahtevnejše, vzpostavljajo večpomenskost na simbolni ravni in spodbudijo naslovnika k opazovanju in premisleku.

Slikanica *Virginija Volk* kanadske pisateljice Kyo Maclear z ilustracijami Isabelle Arsenault, prejemnica najuglednejših nagrad in priznanj, je navdihnjena z življenjsko zgodbo slavne pisateljice Virginie Woolf, ki se je tudi sama spopadala z depresijo, ter njene sestre in slikarke Vanesse Bell. Glavni osebi v slikanici sta deklici Virginija in Vanessa, v središču je njun sestrski odnos, pri čemer je pripovedovalka Vanessa. Virginija se nekega jutra čudno počuti, njena bolezen oziroma čustvena stanja niso nikoli konkretno poimenovana, temveč so izražena metaforično in posredno skozi vedenje in reakcije. Ker na vse renči, Vanessa pravi, da se je počutila volčje (kar je zelo domiselno poimenovanje, saj je tudi izpeljava priimka): motijo jo žive barve, hrup, nikogar noče ob sebi,

svet se ji postavlja na glavo, obmolkne ... Sestra ji skuša na različne načine pomagati, a brez uspeha. Potem pa ji Virginija reče, da bi rada poletela v Rožni park, najlepši kraj na svetu, kjer so čudovite cvetlice, pisani kolački, drevesa in prav nobene potrnosti. Sestra ne ve, kje bi to bilo, zato začne risati vrt, ptice, metulje, Virginija se ji pridruži in sami ustvarita popoln kraj. »Najin dom se je dvignil v zrak. Vse, kar je bilo na tleh, je poletelo. Temno je postalo svetlo. Turobno je postalo veselo.« Slikanica tako kaže moč domišljije, s pomočjo katere si deklici ustvarita lastne svetove, posredno pa tudi zdravilno moč umetnosti na sploh. Prav zato je njena likovna govorica izjemno prepričljiva, izražanje čustev pa podano z inovativno likovno poetiko, ki se ves čas poigrava z barvami: črna barva izraža temačen in brezbarven svet, na drugi strani žive barve predstavljajo pisan in barvit svet. Tema in žalost ter svetloba in veselje tako ustrezata čustvenim stanjem. Poleg tega je razpršenost Virginijinega sveta vidna tudi v ilustracijah, kjer so predmeti razpršeni po celotnih straneh. Virginija je tudi narisana z obrisom volčje glave, na koncu pa se volčja ušeska preoblikujejo v pentljo na glavi. Ilustratorica se poigrava še s tipografijo, večje in manjše črke izražajo silovitost čustvenih stanj. Na podlagi slikanice je nastala leta 2017 v Lutkovnem gledališču Ljubljana tudi odlična gledališka predstava v tehniki senčnega gledališča in režiji Fabrizia Montecchija, ki je o slikanici povedal: »*Virginija Volk* je ena najbolj globokih in ganljivih slikanic, kar sem jih prebral. Navdušilo me je pogumno pisanje o temi, o kateri se navadno z otroki ne pogovarjamo in ki jih kot odrasli težko sprejemamo.« (Montecchi) Kot zanimivost naj dodam, da je bil gledališki list v obliki volčje glave, ki jo otroci lahko uporabijo tudi kot masko za izražanje čustvenih stanj.

Rdeče drevo je vrhunska slikanica večkrat nagrajenega avstralskega avtorja Shauna Tana, ki je naslovniško odprta, namenjena bralcem vseh starosti. Delež besedila v slikanici je izjemno majhen, samo nekaj besed na stran, se pa zelo poveča delež vizualnega. Glavna oseba je rdečelasa deklica: »včasih se dan začne brez pričakovanj / in vse gre le še na slabše.« V slikanici spremljamo dekličin dan, poln temačnih misli, malodušja, ko te nihče ne razume, je vse brez smisla, ko samo čakaš, ko ne veš, kaj bi. Njena občutja ponazarjajo velike ilustracije, največkrat čez obe strani, ki učinkujejo kot zaključene nadrealistične slike, polne podrobnosti (od daleč spominjajo na Dalija); gre za izrazito umetniške ilustracije, pri čemer je vizualno branje izrazito odprto in omogoča številne interpretacije. Avtor spreminja paletu barv od turobnih rjavih in sivih tonov, odtenkov temno modrih do živo rdečih in rumenih. Ilustracije so tudi kompozicijsko premišljeno oblikovane, figura deklice

je izrazito majhna v primerjavi z okoljem, ki jo obdaja. Kot primer naj navedem ilustracijo čez dve strani, kjer je deklica v barčici čisto majhna in zavzema samo minimalni delež ilustracije, kar kaže na njeno nemoč in povečuje občutek grozečega okolja, slika je presekana z vertikalnimi linijami, ki delujejo neharmonično, grozeče, kažejo na razpenjeno morje in razbitost sveta. Vendar pa konec dneva prinaša upanje v simbolni podobi rdečega drevesa, na katerega posije svetloba in ga ožari, da je »prekipevajoče od barve in življenja«. Slikanica vsekakor vabi tudi starejše bralce, tako mladostnike kot odrasle, k branju verbalnega in vizualnega izraza, saj je poetična in bogata s simboliko.

Zaključek

Analiza izbranih slikanic s tematiko žalosti je pokazala, da jih lahko glede na namen, zahtevnost in starost bralcev razdelimo v tri skupine. Prve so namenjene otrokom in staršem, ki se soočajo z izgubo bližnjega, njihov namen je opolnomočiti otroke in starše, zato so v slikanici prikazane različne strategije za spoprijemanje in reflektiranje čustvenih stanj. Druge so namenjene otrokom v predbralnem in začetnem bralnem obdobju in so usmerjene v prepoznavanje in izražanje čustev, zgodba je predstavljena z živalskimi ali človeškimi liki, v središču pa je glavna oseba, ki je zaradi znanega ali neznanega razloga žalostna, ta žalost pa je začasna in hitro mine. Tretje prinašajo različne odtenke čustvenih stanj, vizualno branje je izrazito odprto in omogoča številne interpretacije, zato presegajo klasičnega otroškega naslovnika in so namenjene bralcem vseh starosti. Vse predstavljene slikanice omogočajo prepoznavanje čustev in pomagajo ozavestiti različne odtenke žalosti, ki jih včasih težko sprejmemo, a se je o njih vredno in nujno pogovarjati. V tem vidim, drugače od uvodoma citiranega članka o pozitivnosti vsebin na tiktoku, dodaten pomen slikanic, saj otroku omogočajo, da se seznanijo s celotno paleto najrazličnejših čustev. Poleg omenjene bralne in vizualne pismenosti ter čustvenega opismenjevanja bo verjetno v prihodnosti več pozornosti namenjene prav pomenu slikanic za duševno zdravje in razvoj otrok in mladostnikov.

V izbranih slikanicah je žalost izražena skozi verbalno in vizualno komunikacijo. Kognitivne študije kažejo, da se čustva navzven najbolj zrcalijo skozi obrazno mimiko, in sicer oči in usta, slikovne podobe čustev so za razliko od ubeseditvev v različnih jezikih univerzalne, od tod tudi priljubljenost emotikonov (Nikolajeva, »Picturebooks« 251). Tudi v analiziranih slikanicah smo opazovali navzgor ali navzdol obrnjene

kotičke ust ter povešene oči in obrvi. Poleg obraznih izrazov pa ilustracije izražajo žalost tudi skozi gibanje in položaj telesa, npr. gestikulacija rok, povešena ramena, povešeno držo glave, gibanje nasproti pasivnosti ipd. Kadar je zgodba posredovana z živalskimi liki, so njihovi čustveni odzivi antropomorfizirani, kar smo videli na primeru pujskov in žabca. Skozi antropomorfizacijo se ukvarjamo s čustvi živalskih likov, kot bi bili ljudje, in tako sočustvujemo z liki, do katerih v resničnem življenju lahko čutimo odpor ali gnus (251–152). Ob analizi ilustracij je potrebno upoštevati tudi kompozicijske konvencije, kot je prostorska pozicija osebe na sliki, pri čemer literarne osebe v ospredju in središču razumemo kot vesele, v ozadju ali na robu pa kot osamljene, žalostne, prestrašene (252); na to smo opozorili ob analizi slikanice *Rdeče drevo*. Določena razpoloženja povezujemo tudi z barvami, npr. jezo z rdečo barvo, veselje z rumeno in zeleno, sivo in črno s stisko, rjavo z gnusom (252), v izbranih primerih je bila izrazita raba črne barve nasproti pisanim barvam, rjava, siva in črna nasproti rumeni in rdeči ipd. Likovno izražanje čustev je večinoma dopolnjeno z jezikovnim izražanjem, dobesednim ali metaforičnim, pri čemer je kompleksno naravo čustev v jeziku lažje podajati posredno, z metaforami, kot pa z neposrednimi oznakami (Zorman 1622–1633). V izbranih slikanicah so bila čustva neposredno poimenovana (npr. je bil žalosten), posredovana skozi dejanja in vedenje oseb (npr. je skakal, solze so mu tekle) ali skozi metaforično izražena občutja oseb (npr. se je prehladila v srce). Verbalne izjave so natančnejše in konkretnejše kot slike, ki zato omogočajo več interpretacij in individualnega odziva. Verbalne izjave so abstrakcije, ki jih leva hemisfera uporabi za razvrščanje tistega, kar že pozna, vendar so čustva samo po sebi neverbalna, so bistveno manj natančna, kot jih lahko izrazi katerikoli verbalni jezik (Nikolajeva, »Picturebooks« 252).

Slikanice ponujajo podobe izmišljenih literarnih oseb, ki pa nam pomagajo razumeti čustva ljudi v resničnem življenju. Slikanice so tako korak k čustvenemu opismenjevanju in učinkovito orodje za povečanje čustvene inteligence mladih bralcev, saj se ti zlahka povežejo z zgodbo preko ilustracij in se nanje čustveno odzivajo.

LITERATURA

- Bednjički Rošer, Barbara. »Z vzgojiteljevo metodično kompetentnostjo do čustvene in bralne pismenosti«. *Jezik in slovnost*, let. 68, št. 3, 2023, str. 149–164.
- Blažič, Milena Mileva. »Nagrada izvirna slovenska slikanica – priložnost za redefinicijo?«. *Sodobnost*, let. 79, št. 11, 2015, str. 1508–1512.
- Dunne, Andrew. »Nenehen pritisk popolnosti, ki veje z družbenih omrežij«. *Delo*, 23. 6. 2023, str. 19.
- Haramija, Dragica, in Janja Batič. *Poetika slikanice*. Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc, 2013.
- Igerabide, Juan Kruz. *Jona je žalosten*. Prev. Barbara Pregelj, Založba Malinc, 2013.
- Kavčič, Tina, in Urška Fekonja. »Čustveni razvoj v zgodnjem otroštvu«. *Razvoja psihologija*, 2. zv., ur. Ljubica Marjanovič Umek in Maja Zupančič, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2020, str. 393–412.
- Kobal Grum, Darja. *Vem, hočem, čutim: kognitivno-motivacijski vidiki čustev*. Znanstvena založba Filozofske fakultete UL, 2023.
- Kobe, Marjana. *Pogledi na mladinsko književnost*. Mladinska knjiga, 1987.
- Maclear, Kyo. *Virginija Volk*. Prev. Tina Mahkota, Založba Zala, 2016.
- Mazi, Darka. *Luka izgubi očka*. Morfemplus, 2021.
- Menéndez Ponte, María. *Pisani svet čustev*. Rokus Klett, 2022.
- Mlakar, Ida. *Kako sta Bibi in Gusti preganjala žalost*. Didakta, 2004.
- Montecchi, Fabrizio. *Gledališki list*. Lutkovno gledališče Ljubljana, 2017.
- Nikolajeva, Maria. »Verbalno in vizualno. Slikanica kot medij«. *Otrok in knjiga*, let. 30, št. 58, 2003, str. 5–25.
- Nikolajeva, Maria. »Picturebooks and Emotional Literacy«. *The Reading Teacher*, let. 67, št. 4, 2013/2014, str. 249–254.
- Nikolajeva, Maria. »Emotions in Picturebooks«. *The Routledge Companion to Picturebooks*, ur. Bettina Kümmerling-Meibauer, Routledge, 2018, str. 110–118.
- Tan, Shaun. *Rdeče drevo*. Prev. Vesna Česen, eBesede, 2012.
- Velthuijs, Max. *Žabec je žalosten*. Prev. Tatjana Žener, Mladinska knjiga, 2003.
- Zorman, Barbara. »Čustvena nalezljivost. Analiza na primerih izbranih slovenskih slikanic«. *Sodobnost*, let. 81, št. 11, 2017, str. 1621–1632.
- Zupan Sosič, Alojzija. *Teorija pripovedi*. Litera, 2017.
- Žunkovič, Igor. *Zgodbe, ki nas pišejo: izmišljene zgodbe, kako jih beremo in kako nas spreminjajo*. Znanstvena založba Filozofske fakultete UL, 2022.

The Expression of Sadness in Modern Picture Books

Keywords: children's literature / picture books / illustrations / emotions / sadness / emotional literacy / cognitive literary studies

The picture book is the first medium with which children come into contact and therefore has a complex influence on their esthetic experience as well as on their linguistic, cognitive, motor and emotional development. Picture books offer powerful tools to understand one's own and others' feelings and are therefore an important factor in the acquisition of emotional literacy. This article focuses on the primary and universal emotion of sadness and examines its expression through the interplay of verbal and visual communication. An analysis of selected picture books on the theme of sadness shows that they can be divided into three groups. The first is aimed at children and parents confronted with the loss of a close relative, the second is aimed at children in the pre-reading and early reading stages and deals with the recognition and expression of feelings, and the third presents different nuances of emotional states through wide-open visual readings that allow for numerous interpretations, thus targeting readers of all ages beyond the classic children's literature readership.

1.01 Izvirni znanstveni članek / Original scientific article

UDK 82.0-93:159.942

DOI: <https://doi.org/10.3986/pkn.v47.i1.08>